

دنیای زنان در پرتو فضاهای جنسیتی شهری مدرن

احمد غیاثوند^{۱*}

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۶/۱۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۱۲

چکیده

امروزه در جامعه ایران وضعیت زنان ارتباط نزدیکی با تحولات و پیشرفت‌های مدرن دارد. یکی از زمینه‌های تغییر در دنیای زنان، توسعه فضاهای شهری زنانه‌ای است که در شهرهای مختلف به ویژه تهران ایجاد شده است. مطالعه حاضر درصدد بررسی تحولاتی است که تحت تأثیر فضاهای جنسیتی شهری مدرن در قالب مجموعه شهربانو صورت گرفته است. این تحولات در قالب تغییر در فرصت‌های اجتماعی (بهبود فرصت‌های فراغتی و توانمندسازی زنان)، هنجارهای اجتماعی (مدرن‌شدن نقش خانگی و تغییر نگرش جنسیتی) و فضاهای اجتماعی (بازنمایی هویت جنسیتی و شکل‌گیری پاتوق‌های زنانه) قابل مطالعه است. پژوهش حاضر به روش پیمایش انجام گرفته و جامعه آماری آن را کلیه زنان استفاده‌کننده از مجموعه‌های شهربانو در چهار منطقه شهرداری تهران در سال ۱۳۹۱ تشکیل می‌دهد. حجم نمونه مطابق فرمول کوکران برابر با ۲۳۷ نفر و شیوه نمونه‌گیری چندمرحله‌ای است. از شیوه اعتباریابی صوری و سازه و همچنین آزمون آلفای کرونباخ برای محاسبه پایایی استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد آثار تحول در ارزش‌ها و هنجارهای جنسی و جنسیتی زنان در جامعه ایران در قالب دو مفهوم تغییر در «فیزیک زنان» و «فکر زنان» قابل تحلیل است که به نوبه خود موجب تغییر در «دنیای سستی» و گرایششان به «دنیای مدرن» شده است. از منظر جامعه‌شناختی این تغییر را می‌توان تغییر از جایگاه «اجتماع» به «جامعه» از نوع تونسی دانست؛ مؤلفه‌های این تغییر عبارتند از: شکل‌گیری نوعی «فردگرایی مدرن» در بین زنان، افزایش کسب مهارت و آگاهی مدرن در بین زنان و گسترش مشارکت اجتماعی.

کلیدواژه‌ها: اجتماع و جامعه، دنیای زنان، شهر تهران، فضاهای جنسیتی، مجموعه شهربانو، نقش زنان.

۱. استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی. (نویسنده مسئول) ah.ghyasvand@gmail.com

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با «عنوان ارزیابی پیوست اجتماعی و فرهنگی پروژه مجموعه شهربانو» است که با حمایت معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران انجام پذیرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

امروزه در جامعه ایران شاهد تغییر در نقش‌های سنتی زنان و تقاضای روزافزون برای مشارکت در عرصه‌های اجتماعی مختلف هستیم. این تحولات بیانگر آن است که دختران و زنان ایرانی طالب تغییر در ارزش‌ها، هنجارها و نگرش‌های اجتماعی‌اند که به نوبه خود دنیای جدیدی را بر ساخت می‌کنند.

به تعبیر زیمیل «زنان دنیایی دارند که قابل قیاس با دنیای مردان نیست». در این زمینه، جسی برنارد در کتاب *دنیای زنان*^۱ (۱۹۸۲) بیان می‌کند که فهم ما از زندگی اجتماعی انسان، زمانی به واقعیت نزدیک می‌شود و ژرفا می‌یابد که دنیای زنان را نه پیامدی جانبی و زاید‌ای از دنیای مردان بلکه یک «هستی مستقل» در جای خود، در خود و برای خود بدانیم. فرض اصلی این کتاب بر این استدلال استوار است که بیشتر انسان‌ها در «جهان‌های تک جنسیتی» به سر می‌برند؛ زنان در دنیای زنانه و مردان در دنیای مردانه خویش؛ و هر دو جنس به طرق گوناگون خواه ذهنی یا عینی با یکدیگر تفاوت دارند. بنا به گفته آر. دی. لینگ^۲ مادامی که جهان را متفاوت از یکدیگر تجربه می‌کنیم، در جهان‌های متفاوتی زندگی می‌کنیم (لینگ، ۱۹۷۱: ۱۵۷). آنان در بازی مدرسه، مکان‌های عبادی، محل کار و ... از هنجارها، قواعد رفتاری و انتظارات متفاوتی تبعیت می‌کنند و برای احراز صلاحیت به قواعد و مقررات متفاوتی تن می‌دهند. این دو جهان از نظر قالب‌های رفتاری، فرم‌های بیانی (زبانی)، مکانی و جامعه‌شناختی از یکدیگر جدا و متمایزند؛ زیرا هر کدام از آنها در قبال دیگری، نظام نمادین خاص خود را دارد (برنارد، ۱۳۸۴: ۸). از این رو، جامعه‌شناسان به سازه اجتماعی جنسیت توجه زیادی دارند و در پی آنند که روشن سازند چگونه هویت خاصی از زن بودن یا مردن بودن را خلق می‌کنند (هولمز، ۱۳۹۴: ۲۷). بر این اساس دنیای زنان، یک مفهوم جامعه‌شناختی است که بیانگر نوعی منزلت گروهی با فرهنگ خاص خود است که به لحاظ ساختاری و فرهنگی قابل تحلیل و مطالعه است (برنارد، ۱۳۸۴: ۸).

در جامعه ایران تحولات دنیای زنانه تحت تأثیر زمان و فضاهاى مختلف قابل تبیین و تحلیل است. به عبارتی می‌توان بیان داشت دنیای زنان ارتباط نزدیکی با تحولات مدرن و حتی پیشرفت‌ها و تکنولوژی‌های مدرن دارد؛ به نحوی که در سال‌های اخیر تحولات بسیاری را به

1. The Female World
2. R.D. Laing

خود دیده است. «امروزه عواملی مثل تحصیل یا اشتغال، موقعیت‌های به رسمیت شناخته شده‌ای را برای خروج زنان از خانه، امکان ارتباط آنان با دنیای بیرون از خانه و حضور در فضاهای عمومی و رسمی فراهم کرده است که پیش از این مردانه بود» (علیرضائزاد و سرایی، ۱۳۸۵: ۱۳۷۶). یکی از زمینه‌های تغییر، توسعه فضاهای شهری مدرن زنانه‌ای (پارک بانوان، مجموعه شهر بانو و ...) است که در شهرهای مختلف به ویژه تهران ایجاد شده است. «درک نسبت اهمیت زن و فضا در جامعه امروزی دشوار نیست. شاید اولین و بدیهی‌ترین اهمیت موضوع، این واقعیت باشد که گسترش نقش و حضور زنان در «تولید اجتماعی فضا» در دهه‌های اخیر مناقشه برانگیز و مسئله‌آفرین بوده است (فاضلی، ۱۳۹۲). البته مدیریت شهری به عنوان نهادی اجتماعی، با توجه به گستره وسیع حضور فرهنگی و اجتماعی خود در شهر تهران، در بهبود و ارتقای سطح فرهنگی و اجتماعی بانوان تهرانی تلاش زیادی کرده است. از جمله راه‌حلهایی که زمینه حضور زنان در فضاهای عمومی را افزایش می‌دهد، تفکیک جنسیتی فضاهای عمومی است تا زنان در فضایی امن از این عرصه‌ها استفاده کنند. از این رو، شهرداری تهران از سال ۱۳۸۶ درصدد ساخت فضاهای جنسیتی شده‌ای در قالب «مجموعه شهر بانو» بوده تا زنان ساکن تهران به انجام و آموزش فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و هنری بپردازند. مجموعه‌های شهربانو به عنوان فضاهای شهر مدرن، کارکردهایی خاص خود را دارند. «بر اساس نظر اسپین، اگرچه امکان مجزاشده اجباری، دسترسی زنان به زندگی عمومی را کاهش می‌دهد، تفکیک آگاهانه و اختیاری فضاها بر مبنای جنسیت در شهر باعث افزایش دسترسی زنان به فضاهای عمومی می‌شود» (گلی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۷۹). از این رو به لحاظ جامعه‌شناختی توجه به آثار و پیامدهای ساخت و توسعه چنین فضاهایی اهمیت بسیاری دارد؛ زیرا زمینه‌ای را برای ورود زنان به فضاهای عمومی شهری آماده کرده است. با تاسی از «جسی برناد» و تحت تأثیر گستره تحولات به عمل آمده، می‌توان این تغییر در فرصت‌ها، هنجارها و فضاهای جنسیتی مدرن را در قالب تحول در «دنیای زنان» تحلیل کرد؛ بنابراین مطالعه حاضر درصدد بررسی علمی تغییر و تحولاتی است که در سطح شهر تحت تأثیر فضاهایی جنسیتی شهری مدرن در قالب مجموعه شهربانو بر دنیای زنان تهرانی تأثیر گذاشته و تغییراتی در هویت جنسی و جنسیتی آنها ایجاد کرده است.

چارچوب نظری

سده ۲۱ در مقایسه با شهر سده ۲۰ سه تفاوت اساسی دارد: تغییرات اجتماعی و اقتصاد ناشی از جهانی شدن، فن‌آوری اطلاعات و زنده شدن نیروی کار. این دگرگونی‌ها، نیازهای جدیدی را در شهر ایجاد می‌کنند که راه‌حلهایی نوین را در برنامه‌ریزی شهری می‌طلبد (ویلیس، ۱۳۹۲: ۲۵۵). از دهه ۱۹۸۰ به این سو، تحقیقات گسترده‌ای در زمینه مقوله جنسیت و فضاها شروع شد. «شاید بتوان یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر این تحقیقات را، تصویب منشور زنان در شهر (۱۹۹۴-۱۹۹۵) دانست (دورمند^۱، ۱۹۵۵). این منشور به تفکیک بیانیه‌ها، عناصر و عوامل تعیین‌کننده بر حضور زنان در فضاهای شهری، تعیین ابزار به منظور شناخت علائق زنان در سطح شهر، هدف اصلی، اهداف فرعی، معیارهای اصلی و بندهای کلیدی آن بیان شده است (به نقل از پرتوی، ۱۳۹۴: ۶۰). در همین زمینه، به عنوان نمونه موفق، می‌توان از چست نات^۲ و همکاران (۲۰۰۴) یاد کرد که دستورالعمل‌هایی در زمینه طراحی و برنامه‌ریزی توسعه شهری با رویکرد عدالت جنسیتی تدوین کردند (به نقل از شکوهی، ۱۳۹۱). همچنین هدف پروژه تحقیقاتی «بازطراحی فضاهای عمومی شهری در شهرهای اروپایی» (پاراویسینی، کلاوس، مونکل، فن اورتسن، ۲۰۰۲) مطالعه آثار اجتماعی راهبردها و اندیشه‌های نوآورانه در برنامه‌ریزی، طراحی فضاهای عمومی و ارزیابی آنها از طریق مقایسه منتخبی از شهرهای اروپایی است (پاراویسینی، ۱۳۹۲: ۸۶).

نمونه‌های مطالعاتی برگزیده، پروژه‌های برنامه‌ریزی واقع در شهرهای بارسلون (بوستان دل کلت)، پاریس (باغ ریلی) و برلین (بوستان ولف) هستند. در هریک از این نمونه‌ها، فضاهای عمومی نوساز، نقش مهمی در راهبردهای شهری برای بهبود کیفیت کاهش‌یافته مناطق درون‌شهری ایفا می‌کنند. یکی از نتایج مهم مطالعات این است که طراحی به شکل قابل ملاحظه‌ای بر الگوهای جنسیتی استفاده از فضا تأثیر دارد (پاراویسینی، ۲۰۰۰ به نقل از ترلیندن، ۱۳۹۲). از طرفی نیز تحقیق درباره زندگی زنان در ۱۲ شهر بزرگ و کوچک بریتانیایی نشان داد که نگرش زنان به زندگی شهری تفاوت‌های بنیادی با مردان دارد. نتیجه این بود که حل مسائل زنان مشروط به کنترل و امنیت بیشتر نیست، بلکه به همراه آن باید فضاها را بر اساس نیازها، انتظارات و ویژگی‌های زنان طراحی و مدیریت کرد» (مدنی‌پور،

1. Dormand
2. Chestnut

۱۳۷۹:۱۲۹). سابقه ایجاد پارک‌های بانوان به سال ۱۹۱۳ برمی‌گردد یعنی زمانی که زوجی به نام جیمز و مری هیل، زمینی را در شهر هلنای ایالت مونتانا آمریکا برای ایجاد پارک به شهرداری اهدا کردند. این پارک را می‌توان اولین پارک بانوان جهان دانست (هلنا هیستوری^۱، ۲۰۰۲). پارک میامی در سال ۱۹۹۲ برای بهبود کیفیت زندگی اجتماعی بانوان ساخته شد. این پارک ۱۵ هکتاری در کنار دریا، دارای آلاچیق و تسهیلات پیک نیک محل بازی کودکان بود (رکیشن و پارک^۲، ۲۰۱۲، به نقل از ترلیندن، ۱۳۹۲). در ایران تاریخچه احداث پارک بانوان به یک دهه قبل برمی‌گردد. پارک بانوان بروجرد، اولین پارک ویژه زنان است که در سال ۱۳۸۰ احداث شد و بقیه پارک‌ها و فضاهای زنانه از دهه ۸۰ به بعد با توجه به حضور و مشارکت همه‌جانبه زنان در عرصه‌های مختلف توسعه یافتند. در شهر تهران در ادامه احداث پارک بانوان، ساخت مجموعه شهربانو از سال ۱۳۸۶ شروع شد. شهربانو به عنوان مرکزی زنانه عهده‌دار ارائه خدمات مختلف به بانوان منطقه و فرزندانشان است. علاوه بر این، ارتقای سطح فرهنگی و اجتماعی بانوان منطقه از طریق دادن خدمات مشاوره‌ای، کلاس‌ها و بروشورهای آموزشی، ترویج فرهنگ ورزش و ایجاد بسترهای مناسب برای کسب مهارت‌های تولیدی با رویکرد اشتغال‌زایی به منظور ارتقای فرهنگ تولید در خانواده و جامعه از دیگر زمینه‌هایی است که مراکز شهربانو در آن فعالیت می‌کنند.

بر این اساس مشاهده می‌شود مدیریت شهری در تهران با تأسیس مجموعه‌های شهربانو، استفاده از فضاهای عمومی را برای زنان خصوصی کرده تا امکان بهره‌مندی زنان از امکانات فراغتی و خدماتی عمومی فراهم آید. البته «به نظر می‌رسد تعاریف فضای عمومی به دسترسی بدون محدودیت به فضا با هدف تعامل اجتماعی و انجام فعالیت‌های متنوع تأکید می‌کنند. بعد دسترسی به فضا و فعالیت‌های موجود در آن را می‌توان با دو بعد دیگر کارگزاری و منفعت، تکمیل کرد» (بن وگاس، ۱۹۸۳). بدین ترتیب فضای عمومی فضایی است که یک سازمان عمومی آن را کنترل می‌کند و این فضا در جهت منافع عموم، تأمین و اداره می‌شود (مدنی‌پور، ۱۳۷۹). بیشتر مطالب مربوط به طراحی و برنامه‌ریزی شهری بر اهمیت فضای عمومی تأکید می‌کنند، جایی که تعامل اجتماعی و تجربه روزمره زندگی شهری در آن روی می‌دهد. فضای عمومی شهری، فضایی است که افراد یا سازمان‌های خصوصی آن را کنترل نمی‌کنند. از این

1. Helenahisto
2. Recreation & Park

رو، به روی عامه مردم گشوده شده است. از ویژگی این فضا این است که گروه‌های متفاوت مردم صرف‌نظر از طبقه اجتماعی، قومیت، نژاد و سنشان در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند (گلینز و لی لا، ۱۹۸۷؛ ورنزمدون، ۱۹۹۲؛ سرکین، ۱۹۹۲؛ تیبالدز، ۱۹۹۲؛ ورپل، ۱۹۹۲). جامعه مدرن با وجود جدایی خاصی که در عرصه‌ها و فضاهاى خصوصى و عمومى ایجاد کرده است، می‌تواند بر شکل‌بندی وضعیت روابط اجتماعی زنان تأثیر چشمگیری داشته باشد؛ زیرا از منظر فلسفی فضا و زمان حکم عدسی‌هایی را دارند که از طریق آن، ما موضوعات تجربی را مشاهده می‌کنیم (افروغ، ۱۳۷۷: ۴). این فضاهاى شهری جنسیتی بر دنیای زنان ساکن تهران آثار و پیامدهای مختلفی دارد. به لحاظ نظری و تجربی عمده مسائل زنان در قالب دو رویکرد کارکردی و فمینیستی قابل تحلیل و تبیین است که بر این اساس جایگاه و موقعیت آنان در جامعه مدرن را مطالعه می‌کنند. از منظر فمینیستی سه تعبیر پیرامون وضعیت زنان وجود دارد: رویکرد تفاوت‌های جنسی، نابرابری جنسی و ستمگری جنسی (ریتزر، ۱۳۷۷)؛ دیدگاه کارکردگرا یا ملهم از کارکردگرایی نشان می‌دهد تفاوت‌های جنسیتی به ثبات و یکپارچگی اجتماعی منجر می‌شود (پارسونز، ۱۹۵۱)؛ بنابراین از نظریه‌های اجتماعی شدن جنسیتی حمایت می‌کنند؛ از نظر این رویکرد جنسیت مفهومی است که به صورت اجتماعی خلق می‌شود و نقش‌ها و هویت‌های اجتماعی مختلفی را به زنان و مردان نسبت می‌دهد. جنسیت عامل مهمی در ساخت دادن به انواع فرصت‌ها و بخت‌های زندگی افراد و گروه‌هاست و تأثیر نیرومندی بر نقش‌های آنها در نهادهای اجتماع، از خانواده تا دولت دارد (گیدنز: ۱۳۸۹، ۱۵۵).

از این رو، احداث و توسعه مجموعه‌های شهربانو در سطح شهر تهران را می‌توان در قالب این دو رویکرد تحلیل کرد. رویکرد کارکردگرایی بر خلاف نگاه فمینیستی که اعتقاد راسخ به تساوی حقوق زنان با مردان دارد، بر تفاوت زنان و مردان تأکید می‌کند و معتقد است اگر مدیریت شهری قرار است به توسعه شهر و آموزش شهروندی کمک کند، نیازمند حضور زنان در عرصه عمومی است. مطالعه آثار و پیامدهای مثبت و منفی این مراکز از اهمیت بسزایی برخوردار است.

این پیامدهای اجتماعی از منظری جسی برنارد در قالب دنیای زنان قابل تحلیل است. در این مطالعه نیز با بهره‌مندی از نظرات جسی برنارد به تحلیل این آثار می‌پردازیم. جسی برنارد از میان ابعاد مختلف توصیف دنیای زنان، به دو بعد ساختاری و فرهنگی توجه دارد که اولی به

ماهیت اجتماع ماقبل مدرن (گماین شافت) یعنی مناسبات خویشاوندی - محله مربوط می شود و دومی به روحیه عشق و یا وظیفه (برناد، ۱۳۸۴: ۶۰).

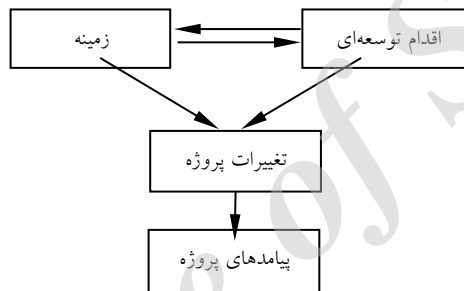
دنیای زنان، دنیایی است که بیشتر بر روابط خویشاوندی و محلی استوار است و بازتاب ویژگی «خون و خاک»^۱ اجتماع (گماین شافت) است و دنیای سرمایه داری با گزل شافت که ساکنان آن بیشتر مردانند و در حقیقت دنیای مبادله است. مفهوم سازی دنیای زنان تحت عنوان گماین شافت ماهیتاً نه جدید است و نه بدیع. تونیس با لحنی پر احساس دنیای زنان را به شکل گماین شافت ترسیم می کرد: «قلمرو زندگی و کار در گماین شافت به ویژه با حال و هوای زنان تناسب دارد، در حقیقت برای آنان حتی ضروری است» (۱۹۵۶: ۱۶۲)؛ و این حقیقت را به اثبات می رساند که دنیای زنان دنیای مبتنی بر روابط خویشاوندی و محلی است «دنیای خون و خاکی» که نقش انسجام بخش را ایفا می کند. کوتاه سخن اینکه زنان نقطه اتکای آن نوع پیوندهای خویشاوندی و محلی بوده اند که بنیان های گماین شافت را تشکیل می دهند.

از بعد فرهنگی، وجه مشخص کننده دنیای زنان غلبه روحیه عشق و یا وظیفه شناسی است. سورکین در تحقیقات خود در زمینه عشق های ایثارگونه دریافت که در جامعه ما زنان به واقع ساکنان جهان بی آرایش و خلوص (معلویت) هستند (برناد، ۱۳۸۴: ۶۲). همچنین در این زمینه گافمن معتقد است جنسیت پدیده ای طبیعی نیست بلکه در جریان تعامل ساخته می شود. در این تمایلها مردان و زنان خود تابع کلیشه هایی اند که چگونگی رفتار آنها را از قبل مشخص ساخته است؛ اما درست مثل بازیگران یک نمایش آنها نیز از اندکی آزادی برخوردارند به طوری که در برخی موارد می توانند تا حدی متفاوت عمل کنند (گافمن، ۱۹۷۷). تحقیقات گارفینگل در ادامه کارهای گافمن نشان داد که رفتار انسان ها تحت تأثیر تجارب قبلی هم هست (گارفینگل، ۱۹۶۷: ۱۷۵-۱۷۳). تحقیقات گارفینگل مورد استفاده دیگر اندیشمندان نیز قرار گرفت و آنچه امروز با عنوان کنش متقابل نمادین شناخته می شود حاصل این تجربیات است؛ بنابراین می توان گفت جنسیت چیزی است که به صورت مداوم و پیوسته آموخته می شود و در یک جمله ما می آموزیم و یاد می گیریم که چگونه رفتار کنیم (هولمز، ۱۳۹۴: ۷۹). وست و زیمرمن^۲ بر خلاف گافمن معتقدند جنسیت بخشی اساسی و بنیادی در تعامل انسان ها با یکدیگر است و نمی توان آن را فقط چارچوبی برای آغاز و پایان یک تعامل

1. blood and soil

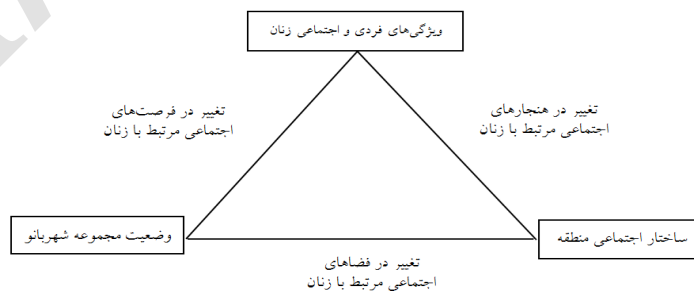
2. Wesr & Zimmerman

محسوب کرد. هم مردان و هم زنان به صورتی دائمی تصویری از اعمال و رفتار زنانه و مردانه در ذهن خود دارند؛ لذا اگر جنسیت طرف مقابل برای آنها روشن نباشد اصلاً قادر به برقراری ارتباط با او نیستند (وست و زیمرمن، ۱۹۸۷). از این رو، کنش و تعامل افراد با یکدیگر پیامدهای اجتماعی و فرهنگی خواهد داشت. در این زمینه، چنانچه در مدل تحلیلی زیر ملاحظه می‌شود مجموعه‌های شهربانو در سطح شهر تهران به عنوان اقدامی توسعه‌ای، تغییرات اجتماعی را موجب می‌شود. به دنبال آن وقتی، مداخله در قالب تغییرات به عمل آمده صورت گرفت، به یکسری پیامدهای اجتماعی و فرهنگی (مثبت/ منفی و کوتاه/ بلند مدت) منجر می‌شود.

شکل ۱. فرایندهای رابطه زمینه و اقدام توسعه‌ای با پیامدهای پروژه

در مجموع با توجه به سه ورودی زنان، اجتماع محله‌ای و مجموعه شهربانو، می‌توان تغییرات مداخله‌ای زیر را به صورت زیر مفهوم‌سازی کرد. به عبارتی می‌توان مشاهده کرد ارتباطاتی که هر یک از این ورودی‌ها با هم دارند، یکسری تغییرات را به وجود می‌آورند که به نوبه خود مطابق مدل فوق، آثار و پیامدهای مختلفی را به دنبال دارد.

شکل ۲. چارچوب مفهومی آثار و پیامدهای مراکز شهربانو

۱. تغییر در فرصت‌های اجتماعی مرتبط با زنان: استفاده زنان از مجموعه شهریانو موجب تغییر در فرصت‌های زندگی آنها می‌شود. این تغییر در فرصت‌ها از یک سو موجب «توانمندسازی زنان» در ابعاد مختلف می‌شود و از سوی دیگر به «بهبود فرصت‌های فراغتی» آنها کمک می‌کند.
۲. تغییر در هنجارهای اجتماعی مرتبط با زنان: با توجه به گره خوردن نقش زنان به خانواده، استفاده زنان از مجموعه شهریانو آثار مختلفی در خانواده و اجتماع دارد که در این میان بایستی به «مدرن شدن نقش خانگی» و «تغییر نگرش جنسیتی» آنها اشاره داشت.
۳. تغییر در فضاهای اجتماعی مرتبط با زنان: احداث مجموعه شهریانو در فضاهای شهری موجب خصوصی شدن فضاهای عمومی می‌شود. بنابراین بهره‌مندی زنان از این فضاهای جنسیتی خصوصی شده موجب «بازنمایی هویت جنسیتی» و شکل‌گیری فضایی به نام «پاتوق‌های زنانه» می‌شود تا زنان امکان تبادل تجربه زیسته را پیدا کنند.

روش تحقیق

مطالعه حاضر به روش پیمایش انجام گرفته و جامعه آماری آن را کلیه زنان استفاده‌کننده از مجموعه‌های شهریانو در چهار منطقه شهرداری تهران (مناطق ۱، ۲، ۸ و ۱۴) در سال ۱۳۹۰ تشکیل می‌دهد. تعداد نمونه از طریق فرمول کوکران برابر با ۲۳۷ نفر برآورد شده و شیوه نمونه‌گیری، چندمرحله‌ای است. برای کسب اعتبار، از روش اعتبار صوری و سازه و نیز برای محاسبه پایایی از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است.

یافته‌های تحقیق

- سیمای پاسخگویان

یافته‌های حاصل نشان می‌دهد بیش از نیمی از زنان استفاده‌کننده از مجموعه شهریانو، (۶۳/۵ درصد) متأهل بوده و در مقابل حدود ۳۰/۵ درصد مجرد و ۶ درصد همسر فوت شده یا طلاق گرفته بوده‌اند. طبق نتایج به دست آمده میانگین سن افراد حدود ۳۳ سال است. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که بیشتر پاسخگویان تحصیلات دیپلم (۴۲ درصد) و لیسانس (۲۹ درصد) دارند. در خصوص وضعیت اشتغال مراجعان نتایج نشان می‌دهد که حدود یک‌پنجم شاغل‌اند (۲۰/۵ درصد)، ۱۷/۵ درصد دانشجو یا محصل، حدود نیمی (۴۹ درصد) خانه‌دار، ۸/۵ درصد بیکار و ۴ درصد بازنشسته‌اند. در مجموع می‌توان گفت زنان خانه‌دار دارای تحصیلات دیپلم جزء بیشترین مراجعان این مراکز به حساب می‌آیند.

در زمینه وضعیت استفاده زنان از مجموعه‌های شهربانو، بررسی‌ها نشان می‌دهد بدن‌سازی، ایروبیک، کلاس‌های کامپیوتر و زبان از عمده‌ترین برنامه و فعالیت‌های مورد استفاده هستند. تحلیل کیفی اطلاعات حاصل پیرامون علل استفاده از برنامه‌های مرکز، نشان می‌دهد که ۲۴ درصد زنان به «داشتن علاقه و تمایل» و ۲۱ درصد به موضوع «تناسب اندام» اشاره کرده‌اند. همچنین، استفاده از «کلاس‌های شنا» (استخر و سونا و جکوزی) با نسبت بالایی بیش از دیگر دوره‌ها، مورد نیاز است. در مرحله دوم، عمده‌ترین کلاس مورد نیاز زنان «موسیقی» بود.

- تغییرات و آثار استفاده زنان از مجموعه شهربانو

* تغییر در فرصت‌های اجتماعی

در بحث آثار و پیامدهای بهره‌مندی زنان از مجموعه‌های شهربانو می‌توان از یک سو به توانمندسازی زنان و از سوی دیگر به بهبود فرصت‌های فراغتی آنها اشاره کرد. الف) بهبود فرصت‌های فراغتی: یافته‌های پیرامون این سؤال که «آیا قبلاً از برنامه‌ها و خدمات مختلف استفاده می‌کردید؟» نشان می‌دهد که بیش از نیمی از پاسخگویان زن (۵۸ درصد) در مرحله نخست، ۶۲/۵ درصد در مرحله دوم و ۶۴ درصد در مرحله سوم گزینه «هرگز» را انتخاب کرده‌اند. بنابراین می‌توان قضاوت کرد بیشتر مراجعان تاکنون از چنین برنامه‌ها و خدماتی بهره‌مند نبوده‌اند. این یافته بدین معناست اکثر زنان استفاده‌کننده از این مراکز، تاکنون چنین فعالیت‌های فراغتی را انجام نداده‌اند. برای بررسی دقیق‌تر از آزمون کای اسکور تک متغیره (X^2) استفاده شده است. طبق یافته‌ها، آزمون کای اسکور در هر سه مورد معنادار شده است ($S=0/000$). پس می‌توان نتیجه گرفت یکی از کارکردهای اصلی مجموعه‌های شهربانو بهبود فرصت‌های فراغتی برای زنان است. این مراکز توانسته‌اند زمینه‌ای را فراهم آورند تا زنان بترتیب بتوانند از برنامه‌های مورد علاقه‌شان بهره‌مند شوند.

جدول ۱. نتایج آزمون کای اسکور پیرامون نظرات پاسخگویان درباره استفاده از مجموعه شهربانو

برنامه‌های سوم		برنامه‌های دوم		برنامه‌های اول		فرصت‌های فراغتی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۶۴	۲۱	۶۲/۵	۶۷	۵۸	۱۳۲	هرگز
۳۰	۱۰	۳۳/۵	۳۶	۳۳	۷۴	گاهی اوقات
۶	۲	۴	۴	۹	۲۱	همیشه
-	۲۰۴	-	۱۳۰	-	۱۰	بی‌جواب
۱۰۰	۲۳۷	۱۰۰	۲۳۷	۱۰۰	۲۳۷	جمع
$S=0/000 X^2=16$		$S=0/000 X^2=55$		$S=0/000 X^2=81$		آزمون

ب) توانمندسازی زنان: در بحث تعریف مفهوم توانمندسازی زنان، می‌توان آن را فرایندی دانست که به توسعه و گسترش توانایی‌ها، ظرفیت‌ها و مهارت‌های فردی و اجتماعی زنان منجر می‌شود، به نحوی که به دنبال آن پیشرفت از یک موقعیت به موقعیت دیگر را برای آنها میسر می‌سازد. به منظور مطالعه تأثیر مجموعه شهریان بر توانمندسازی زنان ۱۲ معرف در نظر گرفته شده است. با توجه به یافته‌های حاصل در جدول زیر، جمع درصد گزینه‌های «خیلی بیشتر شده» و «بیشتر شده» نشان می‌دهد که ۸۹ درصد افراد به احساس نشاط و سرزندگی، ۷۵ درصد به احساس استقلال فردی، ۶۹ درصد به بهبود سلامت جسمانی، ۸۳ درصد به احساس امنیت و آرامش روحی، ۸۵ درصد به احساس مؤثر و مفید بودن، ۴۷/۵ درصد به یادگیری یک شغل و حرفه، ۵۴/۵ درصد به احساس مسئولیت نسبت به امور جامعه، ۵۳/۵ درصد به مشارکت در فعالیت‌های جمعی، ۲۹/۵ درصد به شرکت در امور خیریه، ۱۴/۵ درصد به کسب درآمد برای خود و خانواده، ۵۰ درصد به احساس مسئولیت نسبت به امور خانه و خانواده و در نهایت ۶۷ درصد به یادگیری برخی مهارت‌های زندگی اشاره کرده‌اند.

جدول ۲. توزیع نظرات پاسخگویان پیرامون معرف‌های توانمندسازی زنان

سؤالات	خیلی بیشتر شده	بیشتر شده	فرقی نکرده	کمتر شده	خیلی کمتر شده	جمع
احساس نشاط و سرزندگی	۲۸	۶۱	۱۰/۵	۰/۵	-	۱۰۰
احساس استقلال فردی	۱۵	۶۰	۲۴	۰/۵	-	۱۰۰
وضعیت سلامت جسمانی	۱۶	۵۳	۲۹	۲	-	۱۰۰
احساس امنیت و آرامش روحی	۲۰	۶۳	۱۶/۵	۰/۵	-	۱۰۰
احساس مؤثر و مفید بودن	۲۳	۶۲	۱۵	-	-	۱۰۰
یادگیری یک شغل و حرفه	۱۱	۳۶/۵	۵۲	۰/۵	-	۱۰۰
احساس مسئولیت نسبت به امور جامعه	۹	۴۵/۵	۴۵/۵	-	-	۱۰۰
مشارکت در فعالیت‌های جمعی	۵	۴۸/۵	۴۵/۵	۱	-	۱۰۰
شرکت در امور خیریه	۰/۵	۲۹	۶۹	۱/۵	-	۱۰۰
کسب درآمد برای خود و خانواده	۱/۵	۱۳	۸۵	۰/۵	-	۱۰۰
احساس مسئولیت نسبت به امور خانه و خانواده	۵	۴۵	۴۶/۵	۳	۰/۵	۱۰۰
یادگیری برخی مهارت‌های زندگی	۵	۶۲	۳۲	۰/۵	-	۱۰۰

برای بررسی تأثیر مجموعه شهربانو بر توانمندسازی زنان از آزمون کای اسکوتر تک متغیره (X^2) استفاده کرده‌ایم. در تمام ۱۲ معرف‌های مورد سنجش، تفاوت معناداری مشاهده می‌شود. در این میان بیشترین فراوانی، متعلق به گزینه‌های «خیلی بیشتر شده» و «بیشتر شده» است. بنابراین می‌توان بیان داشت احداث مجموعه شهربانو در مناطق مورد مطالعه، در ابعاد مختلف توانسته زنان را توانمند سازد.

برای بررسی تأثیر مجموعه شهربانو بر توانمندسازی زنان از آزمون کای اسکوتر تک متغیره (X^2) استفاده کرده‌ایم. در تمام ۱۲ معرف‌های مورد سنجش، تفاوت معناداری مشاهده می‌شود. در این میان بیشترین فراوانی، متعلق به گزینه‌های «خیلی بیشتر شده» و «بیشتر شده» است. بنابراین می‌توان بیان داشت احداث مجموعه شهربانو در مناطق مورد مطالعه، در ابعاد مختلف توانسته زنان را توانمند سازد.

جدول ۳. نتایج آزمون کای اسکوتر تک متغیره درباره معرف‌های توانمندسازی زنان

معرف‌ها	میانگین	آزمون	معرف‌ها	میانگین	آزمون
احساس نشاط و سرزندگی	۴/۱۸	$X^2=199$ $S=0/000$	احساس مسئولیت نسبت به امور جامعه	۳/۶۳	$X^2=63$ $S=0/000$
احساس استقلال فردی	۳/۹۱	$X^2=182$ $S=0/000$	مشارکت در فعالیت‌های جمعی	۳/۵۸	$X^2=185$ $S=0/000$
وضعیت سلامت جسمانی	۳/۸۴	$X^2=135$ $S=0/000$	شرکت در امور خیریه	۳/۲۹	$X^2=295$ $S=0/000$
احساس امنیت و آرامش روحی	۴/۰۳	$X^2=205$ $S=0/000$	کسب درآمد برای خود و خانواده	۳/۱۵	$X^2=468$ $S=0/000$
احساس مؤثر و مفید بودن	۴/۰۸	$X^2=90$ $S=0/000$	احساس مسئولیت نسبت به امور خانه و خانواده	۳/۵۳	$X^2=262$ $S=0/000$
یادگیری یک شغل و حرفه	۳/۵۹	$X^2=155$ $S=0/000$	یادگیری برخی از مهارت‌های زندگی	۳/۷۳	$X^2=232$ $S=0/000$

- تغییر در هنجارهای اجتماعی زنان

در بحث از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در بین زنان می‌توان به مدرن‌شدن نقش خانگی و نگرش جنسیتی زنان اشاره داشت.

الف) مدرن شدن نقش‌های خانگی زنان: مفهوم نقش در جامعه‌شناسی به وظایف و انتظاراتی اشاره دارد که برای هر فرد بر حسب پایگاهی که در جامعه احراز کرده، تعیین شده است. مطابق با مصاحبه‌های اکتشافی و نیز بررسی‌های به عمل آمده به نظر می‌رسد زنان با بهره‌مندی از مجموعه‌های شهربانو و استفاده از آموزش‌های مختلف در نقش‌های جنسیتی خود تغییر ایجاد کنند؛ به نحوی که از نقش‌های سنتی (خانه‌داری، بچه‌داری و ...) فاصله بگیرند و به نقش‌های مدرن خانگی (یادگیری انواع آشپزی نوین، خیاطی جدید، آشنایی با هنرهای دستی، انواع دسر و سفره‌آرایی و ...) گرایش پیدا کنند.

در بحث تأثیر مجموعه شهربانو بر امروزی شدن نقش زنان از افراد متأهل این سؤال پرسیده شد: «استفاده از مجموعه شهربانو بر حسب موارد زیر چه تأثیری بر زندگی شما نسبت به گذشته داشته است؟» بررسی‌ها نشان می‌دهد که ۵۸/۵ درصد در سطح خیلی بیشتر و بیشتر در رسیدگی به تربیت اخلاقی و اجتماعی فرزندان، ۴۹ درصد در کمک به تصمیم‌گیری‌های امور منزل، ۳۶/۵ درصد کمک به فرزندان در امور تحصیلی، ۴۴/۵ درصد به علاقه به آشپزی و یادگیری روش‌های جدید اشاره داشته‌اند. بنابراین در مجموع می‌توان نتیجه گرفت حدود نیمی از زنان متأهل بر مدرن شدن نقش خانگی شان اذعان داشته‌اند.

جدول ۴. توزیع نظرات پاسخگویان بر حسب معرف‌های مدرن شدن نقش خانگی زنان

سؤالات	خیلی بیشتر	بیشتر	فرقی نکرده	کمتر	خیلی کمتر	جمع
توجه به تربیت اخلاقی و اجتماعی فرزندان	۷/۵	۵۱	۴۲	۱	-	۱۰۰
کمک در تصمیم‌گیری‌های امور منزل	۷/۵	۵۱	۴۲	۱	-	۱۰۰
کمک به فرزندان در امور تحصیلی	۳	۴۶	۵۱	-	-	۱۰۰
علاقه به آشپزی و یادگیری روش‌های جدید	۷/۵	۳۷	۵۴	۱/۵	-	۱۰۰

برای بررسی تأثیر مجموعه شهربانو بر مدرن شدن نقش خانگی زنان از آزمون کای اسکوتر تک متغیره (X^2) استفاده کرده‌ایم. چنانچه ملاحظه می‌شود در معرف‌هایی چون «توجه به تربیت اخلاقی و اجتماعی فرزندان» این تأثیر قابل مشاهده است ولی در سایر موارد این تأثیر چندان زیاد نیست و به عبارتی تفاوتی نداشته است.

جدول ۵. نتایج آزمون کای اسکوتر تک متغیره بین معرف‌های مدرن شدن نقش‌های خانگی زنان

معرف‌ها	میانگین	آزمون	معرف‌ها	میانگین	آزمون
توجه به تربیت اخلاقی و اجتماعی فرزندان	۲/۳۴	$X^2=۳۶$ $S=۰/۰۰۰$	کمک به فرزندان در امور تحصیلی	۲/۶۲	$X^2=۶۸$ $S=۰/۰۶$
کمک در تصمیم‌گیری‌های امور منزل	۲/۴۶	$X^2=۶۰$ $S=۰/۰۵۶$	علاقه به آشپزی و یادگیری روش‌های جدید	۲/۴۷	$X^2=۴۹$ $S=۰/۱۶$

ب) برابری در هنجارهای جنسیتی: در بین زنان مراجعه کننده به مجموعه های شهربانو یک سوم موافق با نقش خانه داری و بچه داری زن بوده و حدود ۳۹ درصد مخالف اند. همچنین اکثراً موافق کمک مردان در امور منزل و پختن غذا هستند؛ ۶۷ درصد مخالف این هنجارند که اشتغال زن به اندازه اشتغال مردان اهمیت ندارد.

جدول ۶. توزیع نظرات پاسخگویان بر حسب معرف های برابری در هنجارهای جنسیتی

میانگین	جمع	مخالف	تا حدودی	موافق	معرف ها	
					قبل	بعد
۱/۹۲	۱۰۰	۳۹	۳۱	۳۰	قبل	زنان از خانه داری و بچه داری بیش از هر کاری لذت می برند.
۱/۸۸	۱۰۰	۳۹	۳۴	۲۷	بعد	
۲/۵۱	۱۰۰	۱۶	۱۸	۶۶	قبل	مردان هم باید در پختن غذا و امور منزل کمک کنند.
۲/۵۴	۱۰۰	۱۴	۱۸	۶۸	بعد	
۱/۵۳	۱۰۰	۶۶	۱۵	۱۹	قبل	اشتغال زن به اندازه اشتغال مردان اهمیت ندارد.
۱/۵۱	۱۰۰	۶۷	۱۵	۱۸	بعد	

به منظور مقایسه نظرات زنان قبل و بعد از استفاده از مجموعه شهربانو از آزمون ویل کاکسون استفاده شده است. با استناد به نتایج حاصل، مقدار آزمون Z و سطح معناداری حاصل می توان نتیجه گرفت بر حسب سه گویه مورد نظر، در این مدت استفاده، در نگرش زنان تفاوتی رخ نداده است و تفاوت چندانی محسوس نیست.

جدول ۷. نتایج آزمون ویل کاکسون درباره نگرش به هنجارهای جنسیتی قبل و بعد از استفاده از مجموعه

تفاوت ها	تعداد زنان از خانه داری و بچه داری بیش از هر کاری لذت می برند.	مردان هم باید در پختن غذا و امور منزل کمک کنند.	اشتغال زن به اندازه اشتغال مردان اهمیت ندارد.
آزمون ویل کاکسون	$Z = -1/6$ $S = 0/099$	$Z = -1/9$ $S = 0/059$	$Z = -1/5$ $S = 0/13$
آزمون دو نمونه وابسته	$t = -1/6$ $S = 0/095$	$t = 1/9$ $S = 0/052$	$t = -1/3$ $S = 0/161$

- تغییر در فضاهای اجتماعی زنان

با احداث و توسعه مجموعه های شهربانو در سطح شهر تهران و استفاده گسترده زنان می توان شاهد تأثیراتی در موقعیت و جایگاه زنان در جامعه بود. در این میان دو پیامد عمده عبارت است از بازنمایی در هویت جنسیتی و شکل گیری پاتوق های زنانه.

الف) بازاندیشی در هویت جنسیتی زنان: به نظر گیدنز، بازاندیشی ویژگی هر گونه کنش انسانی است و بازاندیشی در زندگی اجتماعی مدرن، در برگیرنده این واقعیت است که عملکردهای اجتماعی پیوسته بازسنجی می‌شوند و در پرتو اطلاعات دوباره خود آنها اصلاح می‌شوند و بدین‌سان خصلتشان را به گونه‌ای اساسی دگرگون می‌سازند (گیدنز، ۱۳۷۸: ۴۷).

بر این اساس در جوامع جدید هویت‌یابی جنسیتی تحت تأثیر فضای بیرونی و روابط گروهی و از سوی دیگر متأثر از تجربه‌های زندگی زنان در حال بازاندیشی است. بر این اساس احداث و گسترش مجموعه‌های شهربانو به عنوان یکی از مؤلفه‌های اجتماعی‌کننده در جوامع شهری مدرن با بازنمای الگوهای هنجاری و مکانی حاکم بر روابط زنان در زندگی روزمره زنان و هویت‌بخشی جنسیتی بازاندیشانه آنها نقش مهمی دارد.

با توجه به نسبت مراجعان و استفاده زنان از مجموعه‌های شهربانو در مقایسه با دیگر فضاهایی که مردان حضور دارند. این سؤال پرسیده شد: «در استفاده از مجموعه شهربانو، کدامیک از ویژگی‌های زیر برایتان خیلی مهم و کدامیک چندان مهم به نظر نمی‌رسید؟» بررسی‌ها نشان می‌دهد که مواردی از قبیل احساس امنیت کردن در محیط با میانگین ۴/۶۳، برخورد محترمانه افراد با یکدیگر با میانگین ۴/۵۱ و مزاحم نبودن مردان در محیط با میانگین ۴/۴۳ از مهمترین ویژگی‌های بااهمیت این فضاها هستند. برای بررسی تأثیر معنادار و آماری مجموعه شهربانو از آزمون کای‌اسکوئر تک متغیره (X^2) استفاده کرده‌ایم. نتایج حاصل برای تمام معرف‌ها سطح معناداری قابل قبولی را نشان می‌دهد.

جدول ۸. توزیع نظرات پاسخگویان بر حسب معرف‌های هویت‌یابی جنسیتی

ویژگی‌ها	اصلاً مهم نیست	کم‌اهمیت	تا حدودی	مهم	خیلی مهم است	جمع	میانگین
احساس امنیت کردن در محیط	-	-	۲	۳۲	۶۶	۱۰۰	۴/۶۳
داشتن پوشش آزاد و راحت در محیط	۱	۳	۶	۴۵	۴۵	۱۰۰	۴/۳۱
توجه به تناسب اندام و زیبایی بدن	۱	۳	۷	۴۴	۴۵	۱۰۰	۴/۲۹
راحت بودن در خندیدن و حرف زدن	۲	۲	۹	۵۷	۳۰	۱۰۰	۴/۱۲
مزاحم نبودن مردان در محیط	۱	۳	۵	۳۲	۵۸	۱۰۰	۴/۴۳
دولتی و متعلق بودن به شهرداری	۷/۵	۱۴	۱۱	۴۳/۵	۲۴	۱۰۰	۳/۶۲
فاصله‌گیری از کارهای خانه و خانه‌داری	۹	۱۴	۲۵	۴۰	۱۲	۱۰۰	۳/۳۲
توجه به سلامتی جسمی و روحی خود	-	۲	۳	۵۰	۴۵	۱۰۰	۴/۳۷
برخورد محترمانه افراد با یکدیگر	۰/۵	-	۱	۴۵/۵	۵۳	۱۰۰	۴/۵۱
توجه به تفریح و علائق شخصی خود	۱	۲	۸	۵۱	۳۸	۱۰۰	۴/۲۲
پیدا کردن دوستان جدید	۳	۹	۱۷	۵۲	۱۷	۱۰۰	۳/۷۱
احساس رضایت از زن بودن در محیط	-	۵	۱۱	۵۳	۳۱	۱۰۰	۴/۱۰
احساس شادی و نشاط در محیط	۰/۵	۰/۵	۳	۵۶	۴۰	۱۰۰	۴/۳۵
صرف کردن وقت بیشتر برای خود	۰/۵	۲	۱۰	۵۳/۵	۳۴	۱۰۰	۴/۱۸

ب) شکل‌گیری پاتوق‌های زنانه در مجموعه: پاتوق موقعیتی است که در آن عده‌ای از افراد به طور آزادانه جمع شده و برخلاف کارهای روزانه‌شان که به عنوان وظیفه و شغل بدان مشغول بوده‌اند، به فعالیت‌هایی می‌پردازند که از روی علاقه بوده و کمتر با وظایف شغلی‌شان تناسب دارد. در بسیاری از زمان‌ها افراد در پاتوق‌ها بر خلاف آنچه در حوزه رسمی آموخته و رفتارشان متأثر از آن است، عمل می‌کنند (آزاد ارمکی، ۱۳۸۴: ۲۱). نحوه و میزان دسترسی به مکان‌های عمومی توسط زنان می‌تواند تعامل آنها با یکدیگر را تحت شعاع قرار دهد؛ بنابراین یکی دیگر از آثار استفاده از مجموعه شهربانو در بین زنان «شکل‌گیری پاتوق‌های زنانه» است. در این زمینه از مراجعان خواسته شد بدین سؤال پاسخ دهند: «استفاده از این مجموعه چه تأثیری بر روابط شما با دیگران داشته است؟» یافته‌های حاصل بیانگر آن است که حدود ۸۸ درصد عنوان کرده‌اند که در این مدت شبکه‌ی دوستان خود را توسعه داده‌اند. جالب است در ادامه این روابط شاهد جلسات دائمی با یکدیگر (۳۸ درصد)، طرح مسائل شخصی و خانوادگی (۳۸ درصد) و ارتباط با همدیگر در خارج از مجموعه (۳۰ درصد) هستیم. بنابراین می‌توان ادعان داشت که فضاهای مجموعه شهربانو موجب شکل‌گیری مکانی برای گردهم آمدن با همدیگر و توسعه ارتباطات میان فردی می‌شود.

جدول ۹. توزیع نظرات پاسخگویان بر حسب معرف‌های شکل‌گیری پاتوق‌های زنانه

سؤالات	بلی	خیر	جمع
پیدا کردن دوستان جدید در این محیط	۸۸	۱۲	۱۰۰
داشتن جلسات دائمی و مستمر با یکدیگر در این محیط	۳۸	۶۲	۱۰۰
طرح مسائل شخصی و خانوادگی با دوستان جدید	۳۸	۶۲	۱۰۰
داشتن ارتباط در خارج از مجموعه با همدیگر	۳۰	۷۰	۱۰۰

در مطالعه «کات» بیان شده که به نظر می‌رسد راضی‌ترین زنان آنان بودند که رفیق یا خویشاوند زنی داشتند که با آنان زندگی می‌کردند (کات، ۱۹۹۷: ۱۹۳ به نقل از برناد، ۱۳۸۴). این طرز تلقی در عین حال تلویحاً دال بر این است که زنان تنها با همجنس‌شان خود قادر به برقرار روابط شخصی حقیقتاً متقابل بودند (برناد، ۱۳۸۴: ۱۰۱).

روابط دوستانه زنان ارزشی جدید را در زندگی آنان مطرح می‌کند که به جای روابط سلسله‌مراتبی، به عنوان هنجارهای مطلوب ارتباط متقابل انسانی می‌نشیند. در اینجا دیگر رابطه فعال-منفعل نیست؛ بلکه می‌تواند دو طرفه و مبتنی بر برابری باشد. بنابراین مراجعه زنان به این مجموعه‌ها، در عین رضایت‌مندی از زندگی و هم‌زیستی در کنار همدیگر، نوعی رابطه برابری را در کنش و اعمالشان تجربه می‌کنند؛ در سطح جامعه بارها مشاهده می‌شود در فعالیت‌هایی که زنان و مردان در یک موقعیت اجتماعی قرار دارد (مانند رانندگی، ورزش و ...)، به خاطر فضای حاکم در فرهنگ جامعه (مردسالاری) عمدتاً زنان منفعل جلوه داده می‌شوند.

ب) کاهش تعاملات جنسیتی: در بحث از تأثیر استفاده از مجموعه شهربانو بر کاهش تعاملات جنسیتی زنان در سطح جامعه، در پی یافتن این سؤال بودیم که آیا بهره‌مندی مداوم زنان از این مجموعه‌ها به شکل‌گیری این نگرش منجر خواهد شد تا به تدریج تمایل پیدا کنند که دیگر از فضاهای عمومی استفاده نکنند؟ و به دنبال تفکیک فضاهای جنسیتی باشند و سطح تعاملات جنسیتی خود را در جامعه کاهش دهند؟ در این خصوص به بررسی نظرات افراد مورد مطالعه در قبل و بعد از مراجعه به این مراکز پرداخته شد. چنانچه ملاحظه می‌شود حدود ۱۹/۵ درصد زنان معتقدند که در استفاده از وسایل نقلیه عمومی مانند مترو و اتوبوس بهتر است زنان از مردان جدا نباشند؛ همچنین حدود ۶۰ درصد در استفاده از فضاهای تفریحی مانند پارک، شهربازی و سینما، حدود ۵۵ درصد در استفاده از فضاهای آموزشی مانند دانشگاه‌ها و آموزشگاه‌ها و حدود ۷۴ درصد در استفاده از فضاهای رفاهی مانند رستوران‌ها و فروشگاه‌ها بدین جدایی اعتقاد ندارند. با استناد به سطح معناداری حاصل می‌توان بیان کرد: در مدت عضویت زنان در مجموعه‌های شهربانو تفاوت خاصی در نگرش آنها رخ نداده است. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت مراجعه زنان به مجموعه‌های شهربانو بر کاهش تعاملات جنسیتی زنان در آینده تأثیری نخواهد داشت.

جدول ۱۰. توزیع نظرات پاسخگویان بر حسب معرف‌های کاهش تعاملات جنسیتی

سؤالات (دوست دارید در کدامیک از فضاهای زیر زنان از مردان جدا باشند؟)	اصلاً	تا حدودی	زیاد	جمع	میانگین	
در استفاده از وسایل نقلیه عمومی مانند مترو و اتوبوس	نظرات قبل از استفاده	۲۰	۲۵/۵	۵۴/۵	۱۰۰	۲/۳۴
	نظرات بعد از استفاده	۱۹/۵	۲۵/۵	۵۵	۱۰۰	۲/۳۶
در استفاده از فضاهای تفریحی مانند پارک، شهربازی و سینما	نظرات قبل از استفاده	۶۱	۲۳	۱۶	۱۰۰	۱/۵۵
	نظرات بعد از استفاده	۶۰	۲۴	۱۶	۱۰۰	۱/۵۷
در استفاده از فضاهای آموزشی مانند دانشگاه‌ها و آموزشگاه‌ها	نظرات قبل از استفاده	۵۶	۲۵	۱۹	۱۰۰	۱/۶۳
	نظرات بعد از استفاده	۵۵	۵۲	۲۰	۱۰۰	۱/۶۵
در استفاده از فضاهای رفاهی مانند رستوران‌ها و فروشگاه‌ها	نظرات قبل از استفاده	۷۴	۱۶	۱۰	۱۰۰	۱/۳۵
	نظرات بعد از استفاده	۷۴	۱۶	۱۰	۱۰۰	۱/۳۶

برای پی بردن به میزان تفاوت در نگرش زنان درباره تعاملات جنسیتی قبل و بعد از بهره‌مندی، از مجموعه شهربانو از آزمون ویل کاکسون استفاده شده است. با استناد به نتایج حاصل و مقدار آزمون Z و سطح معناداری حاصل می‌توان نتیجه گرفت در مدت عضویت زنان در مجموعه‌های شهربانو تفاوتی در نگرش آنها رخ نداده است. همچنین چنانچه به میانگین نظرات حاصل در جدول فوق توجه شود، تفاوت میانگین‌ها چندان محسوس نیست. بنابراین نمی‌توان به لحاظ علمی و آماری گفت استفاده مداوم زنان از این مجموعه موجب خواهد که زنان به تدریج به دنبال تفکیک فضاهای جنسیتی‌اند.

جدول ۱۱. نتایج آزمون ویل کاکسون درباره نگرش به تعاملات جنسیتی قبل و بعد از استفاده از مجموعه

تفاوت‌ها	در استفاده از وسایل نقلیه عمومی	در استفاده از فضاهای تفریحی	در استفاده از فضاهای آموزشی	در استفاده از فضاهای رفاهی
آزمون ویل کاکسون	$Z = -0/70$ $S = 0/48$	$Z = -1/4$ $S = 0/15$	$Z = -1/8$ $S = 0/06$	$Z = -1$ $S = 0/31$
آزمون دو نمونه وابسته	$t = 0/7$ $S = 0/48$	$t = 1/4$ $S = 0/15$	$t = 1/9$ $S = 0/058$	$t = 1$ $S = 0/31$

تا اینجا چنانچه بخواهیم آثار و پیامدهای توسعه مجموعه‌های شهربانو را به عنوان فضایی جنسیتی بر ارزش‌ها و هنجارها، فرصت‌های زنان نمونه جمع‌بندی کنیم. خلاصه نتایج در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۲. وضعیت و میزان میانگین آثار مجموعه‌های شهربانو بر وضعیت ارزش‌ها و نگرش‌های زنان

میانگین	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	اصلاً	ابعاد
۴/۲	✓					بازاندیشی در هویت جنسیتی
۳/۹		✓				بهبود فرصت‌های فراغتی
۳/۷		✓				توانمندسازی زنان
۳/۲			✓			مدرن شدن نقش خانگی
۲/۶				✓		شکل‌گیری پاتوق‌های زنانه
۱/۳					✓	برابری در هنجارهای جنسیتی

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه چگونگی عملکرد جنسیت در سطح اجتماعی تغییر زیادی کرده است. چنانچه تحلیل شد ساخت و توسعه مجموعه‌های شهربانو از منظر کارکردی به اجتماعی شدن جنسیتی و نمایش مدرن زنان منجر می‌شود. از این رو، آثار تحول در ارزش‌ها و هنجارهای جنسی و جنسیتی زنان در جامعه ایران را می‌توان در قالب دو مفهوم تغییر در «فیزیک زنان» و «فکر زنان» مشاهده کرد که به نوبه خود موجب تغییر در «دنیای سنتی» زنان و گرایش آنها به «دنیای مدرن» می‌شوند. همچنین حضور پر رنگ زنان جامعه ایران در عرصه‌های اجتماعی مختلف در قالب تحصیل و گرایش به تحصیلات تکمیلی، استفاده از فضاهاى فراغتی، تمایل به داشتن اشتغال مداوم، کسب درآمد مالی مستقل، شرکت در دوره‌های مختلف آموزشی و مهارت‌آموزی، داشتن مشارکت سیاسی فراوان، گرایش به شهروندی فعال، همه بیانگر تغییر در «دنیای سنتی» آنها و گرایش بیشتر به «دنیای مدرن» است که از منظر جامعه‌شناختی می‌توان آن را تغییر از جایگاه «اجتماع» به «جامعه» از نوع تونسی دانست که می‌توان در ابعاد مختلف تحلیل و بررسی کرد. نخست؛ موجب شکل‌گیری نوعی «فردگرایی مدرن» در بین زنان شده است. بدین معنا که سبب شده دنیای زنان از ارزش‌های عام‌گرایانه فاصله بگیرد. این تغییر موجب توجه ویژه زنان به جسم و روان خود شده که در قالب مدیریت بدن و هشدارهای سلامتی نمایانگر می‌شود.

چارلمز و آنتونی الیوت (۲۰۰۶) معتقدند واکنش مردم نسبت به فردگرایی و جهانی شدن همان تلاش‌هایی است که آنان را وادار به تفکر می‌سازد تا در دنیای جدید فردی مقبول باشند (هولمز، ۱۹۹۹). البته فردیت مدرن تولیدشده در بین زنان در زمینه خانواده و به منظور سازوکارهای درونی آن بوده و بدین خاطر است که جامعه مدرن شهری تهران این فردیت

زنانه را بازتاب کرده و حتی برمی‌تابد، به نحوی که زنان به انجام نقش‌های خانگی مدرن اشتیاق دارند. دوم؛ اینکه کسب مهارت و آگاهی مدرن زنان در قالب توجه به رفتارها و هنجارهای جنسیتی معنا پیدا می‌کند. این دو موجب می‌شوند که یک زن بتواند مدرن باشد و در عرصه خانواده و اجتماع نقش‌های جنسیتی خود را نیز ایفا کند. «مقایسه یافته‌ها نشان می‌دهد که گرایش زنان به استقلال فردی، تحکیم موقعیت در خانواده و حق انتخاب در حال افزایش است» (گودرزی، ۱۳۴: ۱۸۷).

دیگر یافته به دست آمده نشان داد که یکی از این تغییرات، نوع نگاه مثبت مرد خانه و اعضای خانواده به فعالیت زن در بیرون از خانه و بهره‌مندی از این فضاهاست. برخی مطالعات تا حدودی این یافته را تأیید می‌کنند. «یکی از اصلی‌ترین نوع تغییرات ایجادشده، تغییر در روابط زنان و مردان است. زنان و مردان درون خانواده در مقابل یکدیگر صفت‌بندی نکرده‌اند، بلکه زنان سعی دارند ضمن ارتقای وضعیت خود و دختران خانه به مدیریت مردان و پسران بپردازند. نتیجه به دست آمده، نوعی فمینیسم خاص ایرانی است. زنان ایرانی در ضدیت با مردان به حقوق خواهی نمی‌پردازند بلکه در ارتقای وضعیت خود، فرزندان و خانواده عمل می‌کنند» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۵).

یکی دیگر از تغییرات ایجادشده، این است که این مرکز موجب توسعه حوزه عمومی در جامعه می‌شود که به نوبه خود به گسترش مشارکت اجتماعی و توسعه دموکراسی در جامعه می‌انجامد؛ بنابراین چنانچه زن مدرن ایرانی بتواند همگام با مرد خانواده در امور زندگی مشارکت داشته و از توانایی‌های مشارکت‌جویانه لازم برخوردار باشد، زمینه گسترش بیشتر حوزه عمومی را در جامعه فراهم می‌آورد. اینجاست که فضای عمومی جامعه شرایط پذیرش دو جنس را بدون هیچ محدودیتی پیدا می‌کند. در خانواده جدید که تحت تأثیر ارزش‌های فردگرایانه قرار گرفته است، نقش زنان فقط در چارچوب وظایف آنان تعریف نمی‌شود. در اثر تغییر در خانواده معنای زن بودن دگرگون شده است. فاصله‌گیری زنان از هنجارهای خانواده سنتی و تمایل به مشارکت اجتماعی و اشتغال در بیرون خانه، باعث ایجاد معانی متفاوتی از «زن بودن» شده است (گودرزی، ۱۳۹۴: ۱۸۰).

در نهایت به نظر می‌رسد گسترش این «دنیای مدرن زن ایرانی» که خاص فرهنگ ایرانی-اسلامی ماست، بایستی حمایت خانواده و دیگر نهادهای اساسی را به همراه داشته باشد تا بتوان شاهد تداوم و نهادینه‌شدن این تغییرات فرهنگی در جامعه بود. در آخر، ذکر این نکته

جامعه‌شناختی قابل تأمل است که گرچه در سطح عاملیتی دنیای زنان در جامعه ایران تحت تأثیر تحولات مدرن، جهانی‌شدن و گسترش رویکردهای فمینیستی موجب تغییر و مدرن‌شدن ارزش‌ها و نگرش‌های آنها شده، در سطح ساختاری وضعیت الگوهای جنسیتی حاکم و نهادمندشده در جامعه، آنها را تهدید و در برخی موارد با مشکل مواجه می‌سازد، بنابراین لازم است توجه داشته باشیم که فرصت‌های پیش روی دنیای مدرن زنان ایرانی، تهدیداتی برای خود و جامعه در پی خواهند داشت.

Archive of SID

منابع

- آبوت، پاملا والاس کلر (۱۳۸۳). *جامعه‌شناسی زنان*. ترجمه: منیژه نجم عراقی. نشر نی.
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۴). *پاتوق و مدرنیته ایرانی*. انتشارات لوح فکر.
- افروغ، عماد (۱۳۷۷). *فضا و جامعه؛ فضا و نابرابری اجتماعی*، ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و افشانی، سید علی‌رضا، عباس عسگری ندوشن و سمیه فاضل نجف‌آبادی، «بازتولید نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی». *مجله پژوهش زنان*، دوره ۷ شماره ۱.
- برمن، مارشال (۱۳۸۲). *تجربه مدرنیته: هر آنچه سخت و استوار است دود می‌شود و به هوا می‌رود*. مراد فرهادپور، تهران، طرح نو.
- برناد، جسی (۱۳۸۴). *دنیای زنان*. ترجمه: شهرزاد ذوفن، نشر اختران.
- پرتوی، پروین (۱۳۹۴). *چارچوب نظری و مفهومی زنان و فضاهای عمومی شهری، زنان و زندگی شهری؛ کتاب چهارم: زنان و فضاهای عمومی شهری*. ناشر: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- ترلیندن، اولا (۱۳۹۲). *شهر و جنسیت، گفت‌وگو بین‌المللی درباره جنسیت، شهرسازی و معماری*. ترجمه: مینوش صدقیان، نشر کلاغ.
- تمدن، رؤیا (۱۳۸۷). *زنان و فضاهای شهری*. *مجله جستارهای شهرسازی*، شماره ۲۴-۲۵.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). *هویت اجتماعی*. ترجمه: تورج یاراحمدی. نشر و پژوهش شیرازه.
- چپ من، دیوید (۱۳۸۴). *آفرینش محلات و مکان‌ها در محیط انسان‌ساخت*. ترجمه: شهرزاد فریادی و منوچهر طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران: تهران.
- چرمایف، سرگئی ایوان (۱۳۷۶). *عرصه‌های زندگی خصوصی و جمعی*. ترجمه: منوچهر مزینی، دانشگاه تهران.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۲). *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران، نشر نی.
- شکوهری، مهشید (۱۳۹۱). *طراحی شبکه دسترسی و تأمین امنیت زنان در شبکه فضاهای عمومی شهر*. *مقاله‌های اولین همایش علمی و پژوهشی زنان و زندگی شهری*، تهران، ص ۱۱-۵۴.
- علیرضانژاد، سهیلا؛ سرایی، حسن (۱۳۸۶). *زن در عرصه عمومی: مطالعه در مورد فضاهای عمومی در دسترس زنان شهری و تغییرات آن*. *مجله علوم اجتماعی*، شماره ۳۰ (۱۲۳-۱۴۹).
- غیاثوند، احمد (۱۳۹۱). *بررسی ارزیابی تأثیر اجتماعی پروژه مجموعه شهربانو*. طرح پژوهشی، شهرداری منطقه ۷ تهران، معاونت امور اجتماعی و فرهنگی.
- گرت، استفانی (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی جنسیت*. ترجمه: بقایی. نشر دیگر.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲). *تجداد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر مدرنیته*. ترجمه: ناصر

موفقیان. نشر نی.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*. حسن چاوشیان. نشر نی.

مدنی‌پور، علی (۱۳۷۹). *طراحی فضاهای شهری، نگرشی بر فرآیندهای اجتماعی- مکانی*. ترجمه:

فرهاد مرتضایی. انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

میننگ، فلیپ (۱۳۸۰). *ایروینگ گافمن و جامعه‌شناسی نوین*. ترجمه: ثریا کامکار. ناشر: مترجم.

میشل، آندره (۱۳۸۱). *بیکار با تبعیض جنسی*. ترجمه: محمد پوینده. نشر چشمه.

هولمز، ماری (۱۳۹۴). *جنسیت در زندگی روزمره*. ترجمه: محمد مهدی لیبی. نشر افکار.

پایدار فروزنده (۱۳۸۵). *ارزیابی ملاحظات جنسیتی در برنامه‌ریزی و ایجاد شهرهای جدید*. مجموعه

مقالات هویت شهرهای جدید، تهران، شرکت عمران شهرهای جدید.

گلی، علی و دیگران (۱۳۹۲). *ارزیابی نگرش جنسیتی در طراحی فضاهای شهری مطالعه موردی:*

پاربانوان شمس تبریز. *نشریه زن در توسعه و سیاست*. شماره ۲.

Jenkins, R (1996). *Social Identity*. London: Routledge, p: 15.

Kimmel, Michael (1999). *The Gender Society*. Oxford University Press.

Tajfel, H. (1982). *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Afshar, H. (1997). Women and work in Iran. *Political Studies*, 45 (4): 755-67.

Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. Woollacott, A. (2006). *Gender and Empire*. Basingstoke: Palgrave.

Brown, W. (1995). *States of Injury: Power and Freedom in Later Modernity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Davis, A.Y. (1983). *Women, Race and Class*. New York: Vintage Books.

Scott, Catherine V. (1995). *Gender and Development: Rethinking Modernization and Dependency Theory*. Women and Change in the Developing World.

Dortmund, & others (1994-95). *EUROPEAN CHARTER FOR WOMEN IN THE CITY, Moving towards a Gender-Conscious City*. A Common Platform for Discussion at European Level Parity in Democracy will Improve Living Conditions for All.

Foucault, M. (1988). Technologies of the self, in H. Gutmans and P. Hutton (eds). *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. London: Tavistock.

Foucault, M. (1990/1976). *The History of Sexuality: Vol. 1. An Introduction*. Transl. Robert Hurley. London: Penguin.

Garfinkel, H. (1967). *Passing and the managed achievement of sex status in an intersexed person' and 'Appendix', in Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Garfinkel, Harold. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Goffman, E. (1979). *Gender Advertisements*. Basingstoke: Macmillan.

Holmes, M. (1999). *The Representation of Feminists as Political Actors*. Unpublished PhD Thesis, University of Auckland.

- Holmes, M. (2000a). Second-wave feminism and the politics of relationships. *Women's Studies International Forum*, 23 (2): 235-46.
- Holmes, M. (2004). Feeling beyond rules: politicising the sociology of emotion and anger in feminist politics. *European Journal of Social Theory*, 7 (2): 209-27
- Ikegami, Eiko (2000). A sociological Theory of publics: Identity and culture as emergent properties in networks. *Social research*. Winter.
- Kabeer, N (2003). *Gender Mainstream in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A Handbook for Policy Makers and Other Stakeholders*. London: Common Wealth Secretariat.
- Kimmel, Michael. (1997). *The Gender Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Landes, Joan B. (1998). *Feminism, the Public and Private*. New York: Oxford University Press.
- Parsons, Talcott. (1951). *The Social System*. New York: Free Press. William R 1983. *Househusbandr: Men and Housework in American Families*. New York: Praeger.

Archive of SID